

JAKOB PHILIPP FALLMERAYER'İN TRABZON İMPARATORLUĞU TARİHİ ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU**

ÖZ

Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861) Baviera'da yaşamış, önemli bir Bizans tarihçisidir. Fallmerayer 1823 yılında Danimarka Bilimler Akademisinin bir ilanı için *Trabzon İmparatorluğu Tarihi (Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt)* adlı çalışmasını yazmaya başlamış, üç yılda tamamladığı bu eseri 1827'de yayımlamıştır. Eser ortaçağ Trabzon Komnenosları üzerine yapılan ilk kapsamlı çalışmadır. Fallmerayer'in bu eseri dönemin ana kaynaklarını ortaya çıkarması ve Trabzon Komnenoslarının tarihini yazarken karşılaşılan sorunları çözmesi açısından dikkat çekicidir. Fallmerayer eseriyle Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu ve imparatorların kullandıkları unvanlara ilişkin meseleleri açıklığa kavuşturmuştur. Eser araştırmacılar için rehber niteliğinde olması yönüyle gerek yazıldığı dönemde gerekse sonrasında pek çok araştırmacının başvuru kaynağı olarak övgüye layık bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Fallmerayer, Trabzon, Komnenoslar, Tarih yazımı

AN ANALYSIS ON "THE HISTORY OF THE EMPIRE OF TREBIZOND" BY JAKOB PHILIPP FALLMERAYER

ABSTRACT

Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861) who lived in Bavaria was an important Byzantine historian. In 1823, Fallmerayer began to write the work titled *The History of the Empire of Trebizond (Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt)* for an announcement by Danish Academy of Science and he published this work which he completed in three years in 1827. The work is the first comprehensive work on medieval Trebizond Komnenos. The work by Fallmerayer is considered remarkable as it uncovers the main sources during the period and solves the problems encountered while writing the history of Trebizond Komnenos. Thanks to Fallmerayer's study, the foundation of Trebizond Greek Empire and the issues concerning the titles used by the emperors are revealed. Since the work is a guide for researchers, it has been worthy of praise for being a reference book for many researchers not only in the time period it was written but also at later periods.

Keywords: Fallmerayer, Trebizond, Komnenos, Historiography

** Dr., TRABZON, zeynepinanaliyazicioglu@gmail.com

Giriş

Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesinin (1204) ardından Bizans tarih yazıcılığında bir gerileme yaşanmışsa da Konstantinopolis'te Anadolu'da yaşanan hadiseler genel olarak görmezden gelinmemiştir. Ancak Konstantinopolisli tarihçiler Trabzon tarihine karşı çok az ilgili kalmışlardır. Şükürov'a göre İznik ve Palaiologos Bizanslıları kısmen ideolojik nedenlerden dolayı kısmen de Büyük Komnenosları sonsuza kadar unutulmuşluğa terk etmek amacıyla Trabzon'la ilgili ayrıntılı olarak yazmaktan kaçınmışlardır. Doğu ve Batı kaynaklarında Trabzon Komnenosları tarihini derinlemesine çalışan Şükürov'a göre Trabzon; Fars ve Arap tarihçiliğinin de kapsamı dışında kalmıştır. Hem Doğu hem de Batı açısından bu durumun nedenlerini Şükürov; dış dünyadan Kuzey Anadolu dağları ve Karadeniz'le izole edilmiş Trabzon'un coğrafi konumu, devletin oldukça mütevazı askeri ve finansal gücü ve son olarak, politik ve ekonomik nüfuzunun az olması şeklinde açıklamıştır.¹

Bizans, Arap, Fars, Ermeni kaynaklarında Trabzon Komnenoslarına dair yeterince bilgi bulunmaması bir kısım Batılı tarihçiyi Trabzon Komnenoslarının tarihini bağımsız bir devlet yapısı içinde değil de Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yazma hatasına sürüklemiştir. Trabzon Rum İmparatorluğu tarihine dair bu tür yazımın ilk örneği Du Cange (1610-1688)'nin *Familia Byzantinae* (Paris 1680) adlı eserinde görülmektedir. Edward Gibbon (1737-1794) da Du Cange gibi Trabzon ortaçağ tarihini Bizans tarihinin bir parçası olarak görmüş ve "çok az bilinen kralları göz önüne alındığında Trabzon İmparatorluğu tarihini yazmak için hiçbir ümit olmadığını" iddia etmiştir.² İskandinavyalı tarihçi Peter W. Afzelius da Du Cange ve Gibbon'un takipçisi olarak Trabzon tarihi üzerine bir çalışma kaleme almıştır.

Afzelius, 1826 yılında Upsala'da *Imperii Trapezuntini Historia* başlığıyla doktora tezini tamamlamıştır. Latince olarak yazdığı bu tezle Afzelius, Fallmerayer'in Trabzon tarihini yayımlamadan tam bir yıl önce konuyla ilgili ilk bağımsız çalışmayı yapmıştır. Ancak Fallmerayer'in bu çalışmadan haberi olmamıştır. Vasiliev'e göre Afzelius'un çalışması Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışmasının gölgesinde kalmıştır. Vasiliev, Fallmerayer ile Afzelius'u karşılaştırdığında Trabzon tarihinin ana kaynaklarını keşfetmesi ve eserinde kullanması yönüyle Alman müellifin çalışmasını daha kaliteli bulmuştur. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Batılı araştırmacılar Trabzon tarihinin kaynaklarının yetersiz, konunun önemsiz

¹ Rüstem Şükürov, "Bizans Dünyasının Doğu Sınırları: Prosopografik Bir Bakış Açısı", (Çev. Mahmut Kaya), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, Yay. Haz. İvan Pavli-Badegül Can Emir, İstanbul 2016, s. 228.

² Thomas Leeb, *Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion (1835-1861)*, Münchcn 1996, s. 29.

olduğunu ve çalışmaya değer olmadığını iddia ederek bu sahayı aydınlatmaya yönelik bir girişimde bulunmamışlardır. Afzelius da konuyu aydınlatacak tarihi materyallere ulaşmanın imkânsız olmadığını ancak kaynakların çok dağınık olduğunun farkındadır. İskandinavyalı tarihçi konuyla ilgili bu sıkıntılara rağmen çeşitli kaynaklardan bilgiler çıkartarak basit bir anlatımla okuyucuya Trabzon Komnenosları hakkında bir şeyler sunabilmiştir. Afzelius iki buçuk asır hüküm sürmüş bir imparatorluğu yani Trabzon tarihini tasvir ederek küçük bir başlangıç yapmayı amaçlamıştır. Fallmerayer'in keşfettiği kaynaklara ulaşamayan Afzelius Bizans müelliflerinden Niketas Choniates, Nikephoros Gregoras, Georgios Pachymeres ve Laonikos Halkokondilis'i tezinde kullanmıştır. Afzelius'un tezi genel olarak Du Cange'nin etkisinde kalmıştır. Fallmerayer'le aynı dönemde Trabzon tarihini çalışmasına ve ortaya bir tez koymasına rağmen Afzelius'un Danimarka Bilimler Akademisinin ödül ilanına başvurmaması dikkat çekicidir. Afzelius 1822 ve 1823 yıllarında araştırma yapmak amacıyla Almanya'da çeşitli kütüphanelerde ve üniversitelerde bulunmuştur. Bu süreçte Göttingen Üniversitesi'nde çalışan Danimarkalı teolog Johann Tyschen Hemsen (1792-1830) ile sık sık görüşmüştür. Hemsen vasıtasıyla Danimarka Bilimler Akademisi'nin Trabzon Komnenosları tarihini aydınlatmaya yönelik ilan ettiği yarışmadan büyük olasılıkla haberdar olmuştur. Ancak bu ödül ilanına başvurmamıştır. Araştırmacılara göre bu durumun nedeni Afzelius'un Fallmerayer'in çalışmasından haberdar olması ve Fallmerayer'in kaynak ve dil bilgisi karşısında başarısız olacağını bilmesidir.³

Bu çalışmada Trabzon Komnenosları tarihi konusunda detaylı bir bibliyografik liste verilmesi amaçlanmamıştır. Sadece Fallmerayer'in eserini değerlendirirken kendisinden önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılarak eserin özgünlüğünün değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte bu noktada Fallmerayer'den sonra Avrupa'da,⁴ Rusya'da ve Türkiye'de⁵ Trabzon

³ Peter Schreiner, "An den Anfängen einer Geschichtlichen Darstellung des Byzantinischen Reiches: mit unedierten Scripten Fallmerayers aus der Nachlass-Sammlung der bayerischen Staatsbibliothek im Anhang", *Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861): Der Gelehrte und seine Aktualität im 21. Jahrhundert*, Ed. C. Märkl ve P. Schreiner, München 2013, s. 48, 76 nolu dipnot; A. A. Vasiliev, "The Empire of Trebizond in History and Literature", *Byzantion*, 15 (1941), s. 330 vd.

⁴ Antikçağdan Türkler tarafından fethine kadar Trabzon tarihinin açıklamalı bibliyografyası için bkzn. A. A. Vasiliev, "The Empire of Trebizond in History and Literature", *Byzantion*, 15 (1941), sa. 316-377; Burada Trabzon tarihi için önemli olan çalışmaların kısa bir listesini vermekte fayda vardır: George Finlay, *The History of Greece, Medieval Greece and the Empire of Trebizond A.D. 1204-1461*, IV, Oxford 1877; William Miller, *Trebizond the Last Greek Empire of the Byzantine Area 1204-1461*, London 1926, (Bu eser Türkçeye Nurettin Süleymangil tarafından tercüme edilmiştir. Bknz William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, İstanbul 2007; Anthony A. M. Breyer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I-II*, Washington 1985; S. P. Karpov, *Trabzon*

Kommenosları tarihi üzerine çok mühim çalışmalar yapıldığını da belirtmek gerekir. Bu araştırmada *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışmanın yazım aşaması, kaynakları, içeriği, özgünlüğü ve değeri tartışılmaya çalışılacaktır. Fallmerayer'in yaşamında Trabzon şehri; tarihi, coğrafyası, iklimi ve de pek çok yönüyle çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle son olarak Fallmerayer'in Trabzon hakkındaki duygu ve düşüncelerine yer verilecektir.

1. Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi* Adlı Eseri

Eserin yazımı: Güney Tirol'de doğup yaşamının büyük bir kısmını Bavyera'da geçiren Alman tarihçi Fallmerayer⁶ 1818'de Bavyera ordusundan ayrılmasının ardından 1830 yılında çıktığı Birinci Doğu seyahatine kadar Augsburg ve Landshut'ta öğretmen olarak çalışmıştır. Bu süre zarfında Fallmerayer tarih ve dil araştırmalarını genişletmiş ve ilk bilimsel eserlerini kaleme almıştır. *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*'ni de müellif bu dönemde yazmıştır. Fallmerayer öğretmenlik yaparken dünya tarihi derslerinde tarih anlayışının ilk ipuçlarını vermiş, hayatı boyunca işleyeceği tezlerin, iddiaların temellerini bu dönemde atmıştır. İlk eseri Trabzon tarihinde işlediği konular da her yönüyle daha sonra yapacağı bilimsel çalışmaların başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Fallmerayer Landshut'ta öğretmen olarak çalıştığı dönemde Kopenhag'daki Danimarka Bilimler Akademisi 1823'ün Şubatında Trabzon'un tam olarak bilinmeyen Büyük Komnenos tarihini aydınlatacak bir yarışma ilan etmiştir. Bu tarihe kadar Fallmerayer kendisini Landshut'ta Grekçe ve doğu dillerini çalışmaya adanmıştır. Fallmerayer geniş dil ve tarih bilgisi ile bu

---

İmparatorluğu Tarihi, Çev. Enver Uzun, İstanbul 2016; Rüstem Şükürov, *Büyük Komnenoslar ve Doğu* başlıklı doktora tezini 2001 yılında tamamlamıştır. Şükürov Fallmerayer'den sonra ilk defa Doğu kaynaklarını kullanarak Trabzon Komnenosları çalışmıştır. Fallmerayer'in Trabzon tarihinden sonra yazılan eserlerin tamamı Grek ve Batı kaynakları esas alınarak yazılmıştır. Şükürov zengin dil bilgisiyle bu geleneği bozmuştur. Şükürov'un Trabzon Komnenosları ve Anadolu'nun Türkleşmesiyle ilgili makalelerinin büyük bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir. Bknz. Rüstem Şükürov, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, yay. haz. İvan Pavli ve Badegül Can Emir, İstanbul 2016; F. İ. Uspenski, *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çev. Enver Uzun, Trabzon 2003; Trabzon Komnenoslarını konu edinen bu temel eserler dışında imparatorluğun kuruluşunu ve çevreyle ilişkilerini konu edinen çok önemli makale çalışmaları da vardır. A. A. Vasiliev, Cyrill Toumanoff, Elizabeth A. Zachariadou gibi Bizanstinistler Trabzon Rum İmparatorluğu'nu farklı yönleriyle çalışmışlardır.

⁵ Türkiye'de Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Konuyu ilgili çalışmalar şöyledir: İbrahim Telliöğlü, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013, bu eser müellifin doktora çalışmasıdır. Murat Keçiş'in Trabzon Komnenoslarıyla ilgili çeşitli dergilerde makaleleri de mevcuttur.

⁶ J. Ph. Fallmerayer'in yaşamı, eserleri ve tarih anlayışı için bknz. Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, *Jakob Philipp Fallmerayer'in Seçme Eserlerinde Bizans-Osmanlı Doğusu İmgesi*, KTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2016.

yarışmaya katılmaya karar vermiştir. Yarışma ilanı “1204’te Trabzon’da siyasi bir teşekkülün kuruluşundan 1461’de yıkılışına kadar imparatorluk tarihine ait sikkelerin, tarihi eserlerin ve kaynakların yardımıyla dağınık halde bulunan bilgilerin bir araya toplanması ve sistemli bir şekilde yazılması” şeklinde duyurulmuştur. Başarılı olacak çalışma 40 Danimarka dukası değerinde bir madalya ile onurlandırılarak ödüllendirilecektir. Fallmerayer bu yarışmaya katılmaya karar verince Trabzon tarihini araştırmaya başlamıştır. Ancak Landshut Üniversitesi Kütüphanesi’nin yapacağı araştırmalar için yetersiz kalacağını farkındadır. Mart ayında Fallmerayer bu bakir sahaya el atmış ve Kasım’a kadar Münih ve Landshut’taki kütüphanelerde ortaçağ Trabzon tarihini araştırmıştır. 1824’ün Haziranında Viyana’ya seyahat etmiş ve burada Kraliyet Kütüphanesinde Trabzon tarihi için Türkçe, Arapça ve Farsça kronikler üzerinde çalışmıştır. Viyana’da iki haftalık ikamet sırasında Viyana Devlet Kütüphanesinde Hoca Saadeddin’in kroniğini ve Kâtip Çelebi’nin tarih eserini elde etme fırsatı bulmuştur.⁷ Fallmerayer bu çalışması esnasında Paris’teki ünlü Bizans tarihçilerinden Karl Benedikt Hase⁸ ve Silvester de Sacy⁹ ile o dönemde Bonn’da çalışan tarihçi Niebuhr ile yazışma fırsatı bulmuştur.¹⁰ Onların yönlendirmeleriyle Fallmerayer Paris, Göttingen, Viyana ve Venedik’teki bazı kütüphane ve arşivlerde çalışmalar yapmıştır. Özellikle Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde Türkçe, Arapça ve Farsça kaynakları görme şansına malik olan Fallmerayer Venedik’te Kardinal Bessarion’un kütüphanesinde bulunduğu Panaretos’un kroniğiyle Trabzon tarihini büyük ölçüde aydınlatmıştır. Fallmerayer 1827’nin Eylül ayında, yarışmanın ilanından yaklaşık 3 yıl sonra *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*’ni yayımlamıştır. Üççeyrek yılda yoğun bir çalışmanın ardından yayımlanan bu eserin ödül alma sebebi kuşkusuz Trabzon İmparatorluğu tarihiyle ilgili karanlığı aydınlatması ve bu tarihi “açık” ve “düzenli” bir şekilde ilk kez ortaya koymasıdır.¹¹

⁷ Elen Hastaba, *Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861): Annäherungen an seine Biographie*, Innsbruck 2009, s. 39; Leeb, *a.g.e.*, s. 30-32.

⁸ Fallmerayer’in Karl Benedikt Hase ile mektuplaşmaları için bkz: Arnulf Kollautz, „Jakob Philipp Fallmerayers Briefwechsel mit Karl Benedikt Hase und Oerstedt über die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der graeco-slawischen Frage“, *Südost-Forschungen*, 18, (1959), sa. 281-350.

⁹ Fallmerayer’in Silvestre de Sacy ile mektuplaşmaları için bkz: Arnulf Kollautz, “Der Briefwechsel Jakob Philipp Fallmerayers mit Silvestre de Sacy zur Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt und Fallmerayers Bericht an die Dänische Akademie der Wissenschaften über seine Vorarbeiten zur trapezuntinischen Geschichte”, *Südost-Forschungen*, 51 (1992), sa. 269-286.

¹⁰ Johannes Chrysostomus Mitterrutzner, *Fragmente aus dem Leben des Fragmentisten (Jakob Philipp Fallmerayer)*, Brixen 1887, s. 25.

¹¹ Leeb, *a.g.e.*, s. 30-32.

19. yüzyılın ilk yarısında Bizans çalışmaları Avrupa’da özellikle de güney Almanya’da ivme kazanmıştır. Danimarka Bilimler Akademisi’nin bu ilanı vermesinin sebebi de 19. yüzyılın başlarındaki Filhellenizm¹² akımının etkisiyle Avrupa’nın ilgisini Bizans’a yönlendirmesidir. Osmanlı hâkimiyetine karşı Rumların isyanına başta Rusya olmak üzere Batılı güçler pek çok yönden destek vermişlerdir. Rum isyanına maddi desteğin yanında Batılı entelektüellerin antik Hellen dünyasına hayranlıklarını gösteren Filhellenizm akımı Avrupa’yı özellikle de Avusturya ve Bavyera bölgesini tamamen sarmıştır. Filhellenizm akımının yanında Doğu Sorunu, Aydınlanma ile Avrupa’da Doğu literatürüne karşı artan ilgi de Avrupa’da Bizans araştırmalarını teşvik ettirmiş, akademiler bu tarz yarışmalar düzenlemişlerdir.¹³ Fallmerayer’in Danimarka Bilimler Akademisi’nin ilanına başvurmasının sebebinin ise Schreiner, Alman müellifin lise öğretmenliği yaptığı dönemde “devletlerin ve halkların yükselişi ve çöküşü” problemiyle ilgilenmesine bağlamıştır.¹⁴ Fallmerayer’in yaşamı dikkate alındığında ilk öğretim yıllarından itibaren dil ve teoloji çalışmalarına merak salması, Doğu dillerini öğrenme konusundaki kabiliyeti Doğu’nun tarihine duyduğu merak ve çalışma hırısı gibi özellikleri onu bu yarışmaya sürüklemiş ve sonuçta da bu özellikleriyle titiz bir çalışma ortaya koyarak onun başarıya ulaşmasını sağladığı sonucuna ulaşılabilir.

¹² Filhellenizm (Φιλῆλλην) eski Grekçe bir kelime olup “Yunan sever” anlamına gelmektedir. Terim ilk olarak Greklere karşı minnet duygusunu göstermek amacıyla Pers kralları gibi yabancı devlet adamları tarafından kullanılmıştır. Hellen (Ἑλλην) kelimesi bir anlam değişimi geçirdiği için bu kelime ortaçağda kullanılmamıştır. Birinci yüzyılda Hıristiyan kilisesi kendi kilisesine bağlı olmayanları ifşa edince ve Yahudi olmayanlarla (Heiden/Gentiles) savaşınca Roma İmparatorluğu’nda iki grup, Yahudiler ve “Hellenlerin tanrıları” yani *eski Tanrılar* taraftarları karşı karşıya gelmişlerdir. Bu bağlamda Hellen terimi sadece Doğu Akdeniz havzasında Grek ve Bizans topraklarında ikamet eden, dil, kültür ve tarih bakımından ortak bir geçmişe sahip halklar için değil ayrıca *eski Tanrılar* savunan inatçı ve geri kimseleri betimlemek için de kullanılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu’nun tebaası kendilerini tanımlamak için ise Eski Grekçe Röméi (Ῥωμαῖοι) yani Romalı terimini kullanmışlardır. Hellen ismi ilk başta sadece kuzey Yunanistan’ı göstermek için kullanılmışsa da zamanla tüm Yunanistan’ı betimlemiştir. Greklerin Perslerle yani barbarlarla savaşması karşısında bu tabir yeni bir anlam kazanmıştır. ‘Barbar’ teriminin karşıtı olarak ‘Hellen’ tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Doğu-Batı karşılaştırmasında Avrupa’nın karşısına Asya’nın yerleştirilmesi gibi barbarların karşısına da Hellenler yerleştirilmiştir. Paul Speck, “Schlecht geordnete Gedanken zum Philhellenismus”, *Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur 1780-1830*, Ed. Alfred Noe, Amsterdam, Atlanta 1994, s. 1; Patrizia Kern, *Zwischen Erweiterung und Ideologisierung: Der Begriff “Europa” in der Antike und seine Rezeption im 20. Jahrhundert*, Hamburg 2014, s. 51; Julius Jüthner, *Hellenen und Barbaren: Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins*, Leipzig 1923, s. 5. 586.

¹³ Armin Hohlweg, “Jakob Philipp Fallmerayer und seine geistige Umwelt”, *Jakob Philipp Fallmerayer, Wissenschaftler, Politiker, Schriftsteller*, Ed. Eugen Thumer, Innsbruck 1993, s. 48-49

¹⁴ Schreiner, *a.g.m.*, s. 36.

Eserin kaynakları: Alman tarihçi Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışmasının bugün dahi önemini korumasının sebebi, kuşkusuz eserin yazımında kullanılan kaynakların oldukça değerli olmasıdır. Fallmerayer Trabzon tarihinin ana kaynaklarını Avrupa'nın çeşitli kütüphane ve arşivlerinden bulup çıkararak bilim dünyasına büyük bir hizmette bulunmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi Fallmerayer'e kadar Avrupalı tarihçilerin bir kısmı ortaçağ Trabzon tarihinin kaynak yetersizliğinden dolayı karanlıkta kaldığını iddia etmişlerdir. Özellikle Gibbon Trabzon tarihinin kaynak yetersizliğinden dolayı kat'i surette yazılamayacağını savunmuştur. Ancak Gibbon'un bu sözlerinden yaklaşık elli yıldan uzun bir süre sonra Fallmerayer, yaptığı titiz bir çalışmanın ürünü olarak *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*ni ortaya çıkartmıştır. Gibbon'un böyle bir yanılığa düşmesinin en önemli sebebi Fallmerayer'e kıyasla kaynak bilgisinin zayıf olmasıdır. Fallmerayer Gibbon'u Trabzon tarihinde şu sözlerle eleştirmiştir: "Görünüşe göre Gibbon, 1185 ve 1204 yılları arasındaki hadiseler ve bilhassa Kolhis, Trabzon ve Komnenos ailesinin geri kalanlarıyla ilgili hadiseler konusunda tam anlamıyla bilgi sahibi değildir. Bilahare fırsat düştükçe geniş bir surette göstereceğimiz üzere, genel olarak bu tarihçi, Kafkas memleketlerinin geleceğini keşifte pek şansızdır."¹⁵ Eserin ilerleyen sayfalarında Fallmerayer, Gibbon'un Trabzon tarihi konusundaki yanlışlarını ve eksikliklerini tespit ederek, ona yönelik eleştirilerini devam ettirmiştir. Trabzon Komnenoslarının tarihinin yazımı konusunda Gibbon'un endişeleri esasında yersiz değildir. Fallmerayer de Trabzon tarihini yazmaya karar verdiğinde karşılaştığı en önemli problemin kaynak yetersizliği olduğunu farkındadır. Alman müellif 1825'te Karl Benedikt Hase'e yazdığı bir mektupta "Biz burada, Bavyera'da hiçbir şeye sahip değiliz ve bilgili çalışmalarımızı sadece yabancı diyarlardan ve kişilerden gelen yardım ve desteklerle tamamlayabiliriz"¹⁶ şeklinde bir eleştiride bulunmuştur. Kaynaklar konusundaki eksiklikleri telafi etmek için müellif dönemin önde gelen Bizans tarihçileriyle işbirliği içinde çalışmıştır.

Fallmerayer Trabzon tarihini yazarken kullandığı kaynaklar¹⁷ konunun ilgilileri için oldukça önemlidir. Yazar Trabzon tarihinin önsözünde uzun bir çalışmanın ürünü olan eseri için Venedik, Paris ve Viyana kütüphanelerinden Grekçe, Türkçe, Farsça el yazmaları elde ettiğini belirtmiştir.

¹⁵ Jakob Philipp Fallmerayer, *Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1827, s. 68.

¹⁶ Arnulf Kollautz, "Jakob Philipp Fallmerayers Briefwechsel mit Karl Benedikt Hase und Oerstedt über die Geschichte des Kaisertums von Trapezunt: Ein Beitrag zur Vorgeschichte der graeco-slavischen Frage", *Südost-Forschungen*, 18-2, (1959), s. 318.

¹⁷ Fallmerayer Trabzon tarihinde 14 farklı dilde kaynak kullanmıştır. Latince, Grekçe, İbranice, Arapça, Süryanice, Türkçe, Gürcüce, Farsça, Ermenice, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve modern Yunanca. Steinmair, *a.g.t.*, s. 3, 1 nolu dipnot.

Trabzon tarihinin literatür çalışmasını yaparken ve tarihini yazarken pek çok bilim adamından yardım aldığını da önsöze eklemiştir. Bu bilim adamları arasında en önemlilerinden biri olan Fransız Bizanstinist Paris kütüphanesinde memur Karl Benediktin Hase'e 1823-1829 yılları arasında beş farklı mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Fallmerayer Hase'den bazı el yazmalarıyla ilgili bilgi istemiştir. Hase, Fallmerayer'e St. Eugenios'un yazmalarının bir kopyasını göndermiştir. Yine Fransız oryantalist ve dil bilimci Silvestre de Sacy, Trabzon tarihi için İranlı müellif Şerafeddin Ali Yazdi'nin orijinal metinlerini Fallmerayer'e göndermiştir. Venedik'teki San Marko Kütüphanesinde görevli Abbate Bettio, Bessarion'un ve Senator Recanati'nin bazı el yazmalarını Fallmerayer için temin etmiştir. Bu el yazmaları içinde Fallmerayer, Trabzon sarayının kâtabi Mikhaïl Panaretos'un kroniğini keşfetmiş ve onu, eseriyle bilim dünyasına tanıtmıştır. Bu isimler dışında Fallmerayer Trabzon tarihi için ünlü Alman tarihçi Niebuhr'la görüşmüştür.¹⁸ Hase gibi Almanya'da Bizantoloji biliminin kurucu Gottlieb Lukas Friedrich Tafel de Fallmerayer'i Bizans tarihi çalışmaları konusunda desteklemiştir.¹⁹

Panaretos'un kroniği, Bessarion'un Trabzon methiyesi gibi Trabzon tarihine dair çok önemli kaynakların Venedik'te bulunmasının sebebi Kardinal Bessarion (1403-1472)'dur. Konstantinopolis'in düşmesinden sonra Bessarion Grek klasik mirasını korumak amacıyla çeşitli yollarla Anadolu ve Konstantinopolis'ten Bizans mirasına ait ne varsa toplamaya başlamıştır. Grekçe el yazmaları yanında iyi bir Latince kütüphaneye de sahip olan Bessarion öldüğünde yaklaşık 1100 ciltlik toplam el yazması koleksiyonunu Venedik'e bağışlamıştır.²⁰ Trabzon tarihi açısından bu kütüphanenin önemi ise 1204 ve 1390 yılları arasında Trabzon Komnenoslarının tarihini anlatan yegâne kaynak Panaretos'un kroniğinin tek nüshasını içermesidir. Panaretos'un kroniği 1204'te Latinlerin Konstantinopolis'i istilasıyla başlamaktadır. Kronik Haçlı istilasının akabinde Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin Gürcü kraliçesi Tamara'nın yardımıyla Trabzon Rum Devletini kurmasını hikâye etmektedir. Aslında Panaretos, tarihi bir eser yazmamış sadece devlet içinde yaşanan önemli gelişmeleri kayıt altına almıştır.²¹ Fallmerayer'in Trabzon tarihinin merkezinde

¹⁸ Jakob Philipp Fallmerayer, *Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München: Abhandlungen der Historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. III, Abt. III, 1843, s. 28; Wilhelm Krag, "Über Fallmerayers Ansbacher Nachlass", *Der Schlern, Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde*, 2/9-10, (1921), s. 163.

¹⁹ Krag, *a.g.m.*, s. 163.

²⁰ John Monfasani, "The Pre- and Post-History of Cardinal Bessarion's 1469 *In Calumniatorem Platonis*", *Inter graecos latinissimus, inter latinos graecissimus*, Bessarion zwischen den Kulturen, ed. C. Märkl v. dgr., Berlin, Boston 2013, s. 349.

²¹ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013, s. xiv.

Panaretos'un *kroniği* vardır. Bu kronik haricinde Bessarion'un *Trabzon'a Övgü'sü*, Johannes Eugenios (1394-1455)'un *Trabzon Methiye'si*, Aziz Eugenios'un toplu yazmaları gibi kaynaklar da ilk kez Fallmerayer tarafından kullanılmıştır. Fallmerayer bu kaynakların büyük kısmını kendisi bulup ortaya çıkarmıştır. Ve kaynakların el yazması yani orijinal nüshalarını kullanmıştır.²²

Fallmerayer Trabzon tarihini yazarken sadece tarihi dokümanları ve belgeleri yani klasik kaynakları kullanmamıştır. Onun kullandığı kaynaklar arasında yazıtlar ve madeni paralar da vardır. Trabzon tarihiyle ilk kez bir Alman tarihçi Bizans tarihi yazımında yazıt ve kitabeler üzerindeki yazıları kaynak olarak kullanmıştır. Fallmerayer Bizans tarihiyle ilgilenirken sadece dönemin yazılı kaynaklarını incelememiş aynı zamanda çalıştığı bölgenin tarihinin maddi kalıntılarına ulaşarak bu tarihi eserleri de yorumlamıştır. Bu yönüyle pek çok araştırmacı Fallmerayer'i güney Almanya'da Bizantoloji biliminin kurucusu olarak görmüştür. Trabzon'a ait madeni paralar bağımsız bir çalışma olarak ilk kez Alman sanat eseri koleksiyoncusu Franz Simon von Pfaffenhofen (1797-1872) tarafından *Essai sur les aspres comménats ou blancs d'argent de Trébisonde* başlığıyla 1847'de Paris'te yayımlanmıştır. Fallmerayer hiçbir zaman Pfaffenhofen ile iletişime geçmemiştir. Pfaffenhofen ise daha ilk dersinde Fallmerayer'in *Doğu'dan Fragmanlar* adlı eserinden övgüyle söz ederek bu çalışmanın kendisine büyük ölçüde yardımcı olduğunu belirtmiş ve ona teşekkür etmiştir.²³

Fallmerayer, Trabzon tarihiyle ilgili elindeki mevcut metinleri 1843 ve 1844 yıllarında iki cilt halinde *Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt* başlığıyla yayımlamıştır. Bu eserlerin birinci cildinin önsözünde, Trabzon tarihini yazmanın zorluklarından bahsederken sadece yazılı metinlerden değil aynı zamanda döneme ait sikkeler, sanat eserleri, efsaneler ve romanlardan faydalandığını belirtmiştir. Fallmerayer İkinci Doğu seyahatinde bölgedeki manastır, kilise ve kale duvarlarındaki kalıntıları görme fırsatı bulmuştur. Bu kalıntıları yorumlayarak *Doğu'dan Fragmanlar* adlı eserinde yayımlamıştır. Venedik, Cenova, Roma, Neapel ve Turin'in şehir arşivlerinde ve ticaret odalarında muhafaza edilmiş belgeleri, Levant'ın eski Ceneviz ve Venedik elçilik arşivlerinden temin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca büyük Kahire ve İstanbul ve Tana, Soldaja ve Theodosia gibi İtalya'nın çeşitli bölgelerindeki asilzade sülalelerine ait materyalleri ve daha fazlasını da kullandığını belirtmiştir.²⁴ Alman müellif *Original-Fragmente*'nin birinci cildinde St. Eugenios'un özet niteliğindeki beyanlarını yayımlamıştır. İkinci cildinde

---

²² Schreiner, *a.g.m.*, s. 38.

²³ Schreiner, *a.g.m.*, s. 46

²⁴ Fallmerayer, *Original-Fragmente, Erster Abteilung*, s. 5.

Panaretos kroniğinin önce orijinal Grekçe metnini, sonra Almanca tercümesini vermiş ardından da müellif Panaretos'un kroniğini²⁵ eleştirerek notlandırmıştır. İkinci cilt tamamen bu kroniğe ayrılmıştır.

Eserin İçeriği ve Orijinalitesi: Fallmerayer'in Trabzon tarihi üç bölüm ve bir girişten oluşmaktadır. Eserin kısa *Önsözünde* müellif eseri kaleme alma sebebini ve tarih felsefesini iddialı bir söylemle ortaya koymuştur. Fallmerayer Trabzon tarihinin niçin yazılması gerektiğini *Önsözde* şu sözlerle açıklamıştır:²⁶

I. Aleksios'dan sonra Trabzon tahtına kimin geçtiği, imparatorluk sarayı içerisinde neler meydana geldiği, hangi hayatlara, tembelliklere ve oyunlara bu bölgede sahip olduğu ki bu bölgede mücadele edilip zaferler kazanılmış ya da yenilgilere uğranılmış, hangi aptalca şeyler yapıldığını bilmek gerçekten çok önemli bir kazanç değil midir? ... tarihi görevi kuru bir devrin tanımlanmasından daha yüksek gören bir kişi için bunlar en önemli husuları oluşturmaktadır. Batı memleketlerinde kralların, hanedanların harp sahneleri akılsızlık, haksızlık ve sefaletin manzaralarını ihtiva eden dosyalar noksan mıdır ki, biz Kafkasya'da meçhul devletlerin viraneleri arasında birkaç tane taç sahibinin isimlerini tarihin ışığıyla aydınlatmak için araştırmalar yapmaya mecbur olmuş olalım.

Eserin *Giriş* kısmında Alman müellif Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşunu anlatmaya geçmeden önce konunun alt yapısını oluşturmak amacıyla antik çağdan Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde bölgenin çevresiyle ilişkisini okuyucuya sunmuştur. Bu zaman zarfını ise özellikle dönemin klasik Grek kaynaklarını kullanarak yazmıştır. Eserin birinci ve ikinci bölümünde 1204-1461 yılları arası dönemin tarihini inceleyen Fallmerayer bu tarihler arasında Anadolu'da gelişen politik olayların pek çoğunu, Trabzon Komnenoslarıyla olan ilişkisini, Hristiyanlığın İslamiyet ile savaşını eserde tasvir etmiştir. Eserin üçüncü bölümü Trabzon Komnenoslarının siyasi tarihi yanında komşularıyla ve eyaletlerle arasındaki siyasi ve iktisadi münasebetleri ve şehrin mimarisi hakkında da önemli malumatlar içermektedir. Fallmerayer, Trabzon İmparatorluğu'nun Bizans

²⁵ Panaretos'un kroniğini Fallmerayer keşfedip Trabzon tarihiyle bilim dünyasına duyurmuştur. Daha sonra *Original-Fragmente*'nin ikinci cildinde kroniğin tamamını Almanca'ya tercüme ederek notlandırmıştır. Kroniğin Grekçe tam metni ilk defa 1832 yılında G. L. Tafel tarafından herhangi bir notlandırma ve yorumlama yapılmadan yayımlanmıştır. Tafel'in baskısını kullanarak Saint-Martin ve Brosset, Panaretos kroniğini Lebeau'nun *Histoire du Bas-Empire* adlı eserinin yeni baskısında yer vermiştir ve böylece kronik Fransızca'ya da tercüme edilmiştir (1824-1836 yılları arasında yeni baskılar yayımlandı). 1905'te Rus oryantalist A. Khakhanov kroniği Rusça'ya tercüme ederek orijinal metin, bir giriş, notlar ve eklerle birlikte yayımlamıştır. 1907'de Yunan bilgin Sp. Lampros kroniğin yeni bir baskısını yapmıştır. Vasiliev, "The Empire of Trebizond in History and Literature", s. 335, 336.

²⁶ Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, s. ix, x.

politik sisteminden farklı olması ve Bizans İmparatorluğu'ndan daha sonra yıkılması üzerinde durarak, eserinde üstü kapalı bir biçimde okuyucunun ilgisini o zamanın karışıklığının orta yerinde duran Hıristiyan dünyası ve yeni bir güç olarak doğup Batı'ya, Viyana kapılarının önüne kadar ilerleyen İslam (Osmanlı) dünyası arasındaki Bizans toprakları üzerinde vuku bulan büyük mücadeleye çekmiştir. Müellif Trabzon'dan Bizans'ın politik sisteminin son parçası olarak bahsetmiştir. Fallmerayer'e göre Trabzon'un durumu sadece Bizans tarihinin sonu manasına gelmemiştir, ona göre Trabzon dünya tarihi gidişatının geçiş noktasıdır. Fallmerayer'e göre 1461'de orada bir çağ bitmiş öteki çağ başlamıştır.²⁷ Yine bu çalışmasında Fallmerayer orta ve yeniçağın Yunan dünyasını Ortodoks Hıristiyanlığının şekillendirdiğini ve antik Hellenlerin burada yaşayan halkla çok az bağlantısı olduğunu söyleyerek tarihe geçen Grek-Slav tezinin temellerini atmıştır. Bu eserin önemli bir özelliği Karadeniz kıyıları ve Kolhis'deki Bizans siyasi yapısını temellendirme denemeleridir. Eserde Kafkaslar ve Karadeniz'in etrafı Greklerin yurdu olarak gösterilirken Kafkaslar Batı dünyasına kültürün ilkel başlangıcını götüren kapı olarak betimlenmiştir.²⁸

Ortaçağ Trabzon tarihine dair yapılan çalışmalar içinde Fallmerayer'in eserini ayıran en önemli özelliklerden biri Alman müellifin Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşuna getirdiği yorumdur. Fallmerayer eserinde imparatorluğun kuruluşu meselesine²⁹ fazlasıyla yer vermiştir. O, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ortaya çıkışındaki meşrutiyeti Gürcü kraliçesi Tamara'nın yardımına dayandırmıştır³⁰ ki bu görüşü kendisinden sonra Alexander Vasiliev etraflıca tartışıp savunmuştur. Fallmerayer'e göre Konstantinopolis'te 1185 ihtilalinden sonra Gürcü kraliçesi Tamara sayesinde Komnenos hanedanı tamamen yok olmaktan kurtulmuştur. Müellife göre David ve Aleksios Komnenos babaları Manuel Komnenos'un ölümünün ardından Bizans İmparatorluğu tacının doğal ve yasal varisiydiler. Başkentteki halk ayaklanması sırasındaki kargaşadan istifade ederek Komnenos kardeşler hanedan üyeleriyle birlikte kraliçe Tamara'nın yardımıyla Kolhis'e kaçmışlardır.³¹ Fallmerayer bu iddiasını Panaretos kroniğinde geçen "Gürcü kraliçesi Tamara Aleksios ve David Komnenos'un halasıdır" alıntısına dayan-

²⁷ Hans Otto Eberl, *Jakob Ph. Fallmerayers Schriften in ihrer Bedeutung für die historische Erkenntnis des graeko-slavischen Kulturkreises*, Berlin 1930, s. 26, 29.

²⁸ Mika, *a.g.e.*, s. 15.

²⁹ Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi pek çok araştırmacı tarafından etraflıca tartışılmıştır. Bknz. A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, Vol: 11, No. 1 (1936), s. 3 vd; İbrahim Telliöglü, "Trabzon Rum İmparatorluğunun Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C: 14, S: 41, (2004), s. 139-146.

³⁰ Schreiner, *a.g.m.*, s. 44.

³¹ Fallmerayer, *Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, s. 41.

dırmıştır.³² Vasiliev dışında P. Medovikov ve Kunik gibi isimler de Fallmerayer'in bu iddiasını benimsemişlerdir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşuna dair ikinci iddiayı Finlay ortaya atmıştır. Ona göre Aleksios ve David kardeşlerin Trabzon'a daha geç bir tarihte 1204'te Konstantinopolis Haçlılar tarafından istila edilirken gelmişlerdir.³³ Du Cange, Gibbon ve Afzelius gibi üçüncü bir araştırmacı grubu ise Aleksios ve David kardeşlerin ne zaman ve nasıl Konstantinopolis'ten ayrıldıkları sorusunu dikkate almamışlardır.³⁴

Alman tarihçi Fallmerayer'in eserinde gündeme getirdiği önemli diğer bir konu ise Trabzon imparatorlarının kullandıkları unvanlardır. Gibbon ve Du Cange gibi tarihçiler Trabzon'daki yöneticileri imparator olarak görmemişler ve onların *Basilius* unvanını kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Müellif de eserinde bu konu üzerinde önemle durarak Trabzon imparatorlarının kendilerinin *Basilius* unvanını kullanıp kullanmadıklarını, halkın bu unvana saygı gösterip göstermediğini ve komşuları tarafından *Basilius* unvanının tanınıp tanınmadığını sormuştur. Bu sorunun cevabı olarak Trabzon imparatorlarının bu unvanı kullandıklarını ve halkın *Basilius* olarak Trabzon imparatorlarına saygı göstermiş olduğunu kaynaklara dayanarak belirtmiştir. Ancak sorunun son kısmında komşu devletlerin ve Trabzon ile ticaret yapan Avrupalı devletlerin Trabzon imparatorlarını *Basilius* olarak tanımadığına işaret etmiş ve özellikle Doğu'daki devletlerin sadece Konstantinopolis'e hâkim olan yöneticinin *Basilius* olarak adlandırılacağına eserinde dikkat çekmiştir.³⁵ Müellif Batı Roma devlet anlayışındaki *Sezar* ve Doğu Roma'daki *Basilius* unvanlarını şu şekilde tanımlamıştır:³⁶

Konstantin zamanından beri Konstantinopolis ya da Yeni Roma'nın hükümdarları ilahi hak yoluyla kendilerini tüm dünyanın efendileri ve mülk sahipleri olarak görüyorlardı... Eski Roma'nın inançsız senatosu ve imparatorları da yaşanan dünya üzerinde hâkimiyet uygulama iddiasını sadece doğrudan doğruya tanrıdan gelen yaygın teoriye göre bir unvanla değil aynı zamanda paralı askerlerinin korkutucu disiplinleri sayesinde yapıyorlardı. Bu nedenle kendilerini askeri güç üzerine kurulmuş bir devletin imparatorları olarak ya da ilk kurucu mutlak güç olarak *sezar* adını kullanırlardı. *İmparator* unvanının kendine has sözcüklerinin Grekçede bulunmamasından dolayı bu kelimenin yerine *Basilius* kelimesi kullanılmıştır. Yüzyılların karanlığı ve Roma dünyasının köle zihniyeti bu unvana sihirli bir ışık verdi: Konstantinopolis'teki imparator (Basilius) yeryüzünde tanrının bir sembolüydü.

³² Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", s. 10.

³³ Finlay, *a.g.e.*, s. 368; Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", s. 11.

³⁴ Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", s. 11.

³⁵ Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, s. 71.

³⁶ Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, s. 71-72.

Fallmerayer Batı ve Doğu Roma devletleri arasındaki en karakteristik ayrımı yönetim anlayışında görmüştür. Doğu Roma yani Bizans'ı geleneksel bir Doğu monarşisi olarak gören müellif imparatorların yetkilerini tanrıdan aldıklarına bu nedenle *Basilius* unvanını kullandıklarını vurgulamıştır. Oysa ona göre Batı Roma yöneticileri *Sezar* unvanıyla güçlerini tanrıdan değil sahip oldukları güçlü ordulardan almışlardır.

Eserin değeri: Fallmerayer Trabzon tarihinin önsözünde “*selef, yol gösteren, örnek olmadan Trabzon İmparatorluğu'nun eleştirel ve kaynaklara dayalı bir tarihini*”³⁷ yazdığını iddia etmiştir. Açıkçası bu iddiasında da hiç haksız değildir. Trabzon tarihini özgün kılan en önemli özellik Fallmerayer'in elinde Trabzon Komnenoslarının tarihine dair derli toplu bir çalışma olmadan ve bu döneme ait yerli kaynaklar henüz keşfedilmeden yazılmasıdır. Bu yönüyle eser daha sonra yapılacak çalışmalar için bir kılavuz veya rehber olarak değerlendirilebilir. *Original-Fragmente*'nin birinci cildinin önsözünde “gerçekten de söylemem gerekir ki benden önce Trabzon İmparatorluğu Plato'nun Timeos'undaki ‘üçüncü’ gibi boş bir kelimeydi, ‘bir şeyler karanlık ve biçimsizdi’, elimin altında [Trabzon tarihi] biçimlendi”³⁸ şeklinde yapmış olduğu yorumla çalışmasının önemini vurgulamıştır.

Fallmerayer'in Trabzon tarihi kendisinden sonra ortaçağ Trabzon tarihini çalışan araştırmacılara da yol gösterici olmuştur. Pek çok Bizans tarihçisi Fallmerayer'in eserini alana yapmış olduğu katkıdan dolayı övgüye layık bulmuştur. Vasiliev, Fallmerayer'in “Trabzon İmparatorluğu'nun tarihinde yeni bir sayfa”³⁹ açtığını yazmıştır. Numismat Otto Retowski de öncülü Pfaffenhoffen gibi Trabzon imparatorlarının madeni paralarını yorumlarken Fallmerayer'in eserini kaynak olarak kullandığını aynı zamanda müellifin ortaya çıkardığı kaynakları kendisinden sonra Finlay ve Krumbacher gibi Bizantinistlerin de kullandığını belirtmiştir.⁴⁰ Yine Emile Janssens *Trébizonde en Colchide* (Brüssel 1969) adlı eserinde Trabzon üzerine ne söylenip yazılacaksa Fallmerayer'in ismiyle bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Son Bizans İmparatorluğunun bir tasviri olmadan yazılması mümkün olmayacak olan kaynakları Batı'nın önüne serdiğini savunmuş ve eserini Fallmerayer'e borçlu olduğunu belirterek çalışmasını yaşlı üstada ithaf etmiştir.⁴¹ Rüstem Şükürov, Fallmerayer'den önce İslam dünyasının sınırındaki imparatorluğun politik olaylarına dair genel bir kanaatin oluşmadığını ve Fallmerayer'in tüm önemli kaynakları toplamayı başararak Trabzon-İslam dünyası arasındaki ilişkilere ışık tuttuğunu belirtmiştir.

³⁷ Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, s. xv.

³⁸ Fallmerayer, *Original-Fragmente Erster Abtheilung*, s. 3.

³⁹ Vasiliev, “The Empire of Trebizond in History and Literature”, s. 332.

⁴⁰ Otto Retowski, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt*, Moskau 1910, s. 4.

⁴¹ Schreiner, *a.g.m.*, s. 50.

Şükürov'a göre Fallmerayer'in Doğu dillerine hâkim olması ve dönemin kaynaklarının el yazmalarına ulaşması eserinin değerini artırmıştır.⁴² Rus Bizantinist Karpov da Fallmerayer'i "19. yüzyılın ilk yarısından büyük Alman âlim Jakob Philipp Fallmerayer Trabzon İmparatorluğu tarihinin sadece ilk bilimsel monografisini yazmamış aynı zamanda önemli kaynaklarının ilk yayımcısı da olmuştur" yorumuyla yüceltmıştır.⁴³ Emil Mika, Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı eserini "Alman Bizantolojisinin tohumunu oluşturan kitap" olarak yorumlamış ve eserden "hiç üzerine çalışılmamış bir sahada bir keşif olan eser dilinin güzelliği sayesinde şimdiye kadar cazibesini korumuştur" diye söz etmiştir. Mika, "Bizans-Osmanlı Doğu'sunda açığa çıkmamış büyük politik ve entelektüel problemleri Almanya ve tüm Batı Avrupa dünyasına bildiren eser" olarak bu çalışmayı övgüye layık görmüştür.⁴⁴

Almanya'da Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı eserini başta August Wilhelm ve Friedrich Christoph Schlosser (1776-1861) olmak üzere önemli isimler övgüyle söz etmiştir. August Wilhelm Fallmerayer'in eserini şu şekilde betimlemiştir: "Alman öğrenme merakının, bilginliğinin ve de özgürlükçülüğünün bir eseri olan Trabzon tarihi tamamen yüceltilmeli! Zamanımızdaki tarih literatüründe aynen bu tarz bir benzer arıyoruz, ancak bulamıyoruz. Ranke'nin *Roma Halklarının Tarihi* biraz yakın gibi; ancak Ranke zaten bilinen bir sahada çalıştı, oysa Fallmerayer bugüne kadar neredeyse tamamen unutulmuş bir sahada tarih araştırması yaptı. Ve de Du Cange ve Gibbon bu sahada çalışmanın mümkün olma ihtimalinin olmadığını belirtmişti."⁴⁵ August Wilhelm'in sözleri Fallmerayer'in Trabzon tarihine verdiği emeği ve bu eserin değerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Wilhelm Ranke ile karşılaştırdığı Fallmerayer'i yaptığı çalışmanın özgünlüğünden dolayı çok daha üstün görmektedir. Son olarak John T. Brahmall'ın Trabzon tarihi hakkındaki yorumuna dikkat çekmekte fayda vardır. Brahmall bir makalesinin daha giriş kısmında "Finlay'ın iddia ettiği gibi Trabzon İmparatorluğu tesadüfen kurulmuşsa imparatorluğun tarihi de Fallmerayer tarafından şans eseri keşfedilerek dünyaya tanıtılmıştır. Panaretos'un kroniğinden önce Trabzon tarihi karanlık çağın tozları ve harabeleri içinde yanmıştır"⁴⁶ yorumunda bulunmuştur. Daha önce belirtildiği gibi Fallmerayer titiz ve uzun süren bir çalışmanın ürünü olarak Trabzon

⁴² Schreiner, *a.g.m.*, s. 50.

⁴³ Schreiner, *a.g.m.*, s. 50; Sergey Pavloviç Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Enver Uzun, İstanbul 2016, s. 12.

⁴⁴ Jakob Phillip Fallmerayer, *Byzanz und das Abendland, Ausgewählte Schriften*, Ed. Emil Mika, Wien 1943, s. 14.

⁴⁵ Klaus Steinmair, *Jakob Philipp Fallmerayers "Historische Kunst", Geschichtswerke als literarische Kunstwerke*, Basılmamış Doktora Tezi Viyana 1976, s. 2.

⁴⁶ John T. Brahmall, "Trebizond, A Lost Empire", *Open Court*, XXX (1916), s. 329.

tarhini yazmıştır. Brahmall'ın Trabzon tarihinin “şans eseri keşfedilmesi” iddiası açıkçası Fallmerayer’e karşı haksız bir yorumdur.

2. Fallmerayer ve Trabzon

Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışması onun bilim dünyasına adım attığı ilk eserdir. Müellif eseri yazdıktan sonra çıktığı İkinci (1840-1842) ve Üçüncü Doğu seyahatinde (1847-1848) Trabzon'a gitme şansı bulmuştur. İkinci Doğu seyahatinde uzunca bir süre Trabzon'da kalan müellif şehre hayran kalmış, bu hayranlığını edebi üslubuyla süsleyerek *Doğu'dan Fragmanlar*'a yansıtmıştır. Fallmerayer, Trabzon'a gelmesini ve bölgeyi keşfetmesini *Fragmanlar*'da romantik bir üslupla okuyucuya şöyle aktarmaktadır: “Trabzon ile daima yeşil Kolhis ilk gençlik yıllarımdan etkileyici rüyalarının diyarıdır, oranın havasını solumam gerekiyordu, ‘çünkü rüya da tanrıdan gelir’ [düşüncesi] bana öğretilmişti.”⁴⁷ Müellif aynı eserde Trabzon'a karşı duygusal bir bağ geliştirdiğini şu satırlarla anlatmıştır: “... çünkü benim için ‘Kolhis’in daima yeşil dağları’ (*Αμάραντα όρη της Κολχίδος*) kayıp cennet, kaybolmayan özlemlerin ülkesi, mutluluk adası, bereketli otlaklarıyla olağanüstü Panchaia.”⁴⁸ Fallmerayer Bizans ve Osmanlı Devletini bir bütün olarak görmüş, yazılarında politik yapısıyla, diniyle, mimarisiyle, günlük yaşamıyla Anadolu'da yüzyıllarca bir Doğu imparatorluğunun varlığına dikkat çekmiştir. Doğu imparatorluklarını genel olarak olumsuz imgelerle betimlemesine rağmen müellif Trabzon'a karşı olağanüstü bir hayranlık beslemiştir. İkinci Doğu seyahati sırasında Trabzon'dan ayrılıp İstanbul'a giderken yazmış olduğu şu satırlardan onun Trabzon sevgisi daha açık bir şekilde anlaşılabilir: “Kudüs ruhun kefaretinin mistik enerjisi için ne ise Kolhis de dünyevi büyüleyici fantezinin putperestliği için odur. Burasının vatanım olduğunu ve modern Argos gemisinin toplanan çapasının benim için adeta sürgün parolası olduğunu hissediyorum.”⁴⁹ Memleketi olarak hissettiği Trabzon'dan ayrılmayı sürgün olmaya benzetmiştir.

Fallmerayer'in Trabzon hayranlığı anlaşıldığı üzere tarihinden değil coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Yazar edebi üslubuyla betimlediği şehri aynı zamanda Doğu'nun cenneti olarak görmüştür:⁵⁰

“Doğu'nun dört cennetine Şam, Bavvan, Kaşmir ve Semerkant'ın övgü almış sulak ve ağaçlık vahalarına Trabzon'u ve kuşkusuz büyüklük, güzellik ve gölgelik bakımından solmaz ormanlarını en üstün beşinci cennet olarak hesaba katılmalıdır.”

⁴⁷ Jakob Philipp Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient, Erster Band*, München 1845, s. 293.

⁴⁸ Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient, Erster Band*, s. 293.

⁴⁹ Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient, Erster Band*, s. 294.

⁵⁰ Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient, Erster Band*, s. 291.

Doğu'nun dört cenneti kaynaklarda farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Fallmerayer'in burada sıraladığı şehirlerden (Şam, Bewan, Kaşmir ve Semerkant) kendisine Hammer'i örnek aldığı anlaşılmaktadır. Hammer *Avare* (Der Wanderer) adlı şiirinde Doğu'nun dört cenneti olarak Keşmir, Bavvan, Şam ve İstanbul'u saymıştır.⁵¹ Streng ise Doğu'nun dört cennetini Basra, Şam, Bavvan Vadisi, Semerkant ve Buhara arasındaki Soğd vadisi olarak sıralamıştır.⁵² Fallmerayer'in bu isimlerden farklı olarak Trabzon'u cennet olarak düşünmesi kuşkusuz şehrin yeşil ve canlı doğasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Fallmerayer Trabzon tarihini Doğu seyahatine çıkmadan önce yani Karadeniz'in coğrafyasını görmeden, Trabzon İmparatorluğu'nun bölgedeki maddi kalıntıları tanıma fırsatı bulmadan kaleme almıştır. *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* Avrupa'daki kütüphane ve arşivlerden doğmuştur. Alman tarihçi geniş dil bilgisi sayesinde ve dikkatli bir çalışmanın sonucunda sadece Trabzon tarihini yazmamış aynı zamanda Trabzon tarihinin ana kaynaklarını da ortaya çıkartmıştır. Klasik yazılı kaynakların yanında Trabzon İmparatorluğu'na ait sikke ve yazıtları da kullanması sayesinde müellif Bizans tarih yazımına yeni bir metot getirmiştir. Kaynakların yanında eserin muhtevasına bakıldığında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesine getirdiği yorum ve Trabzon imparatorlarının kullandıkları unvanlardan yola çıkarak ulaştığı sonuçlar bakımından eser önemli bir yer tutmaktadır. Trabzon tarihi bu sahada yapılan ilk çalışma olması bakımından pek çok araştırmacıya yol gösterici olmuştur. Müellifin bu eseri kaynakları, metodu ve yazım üslubuyla konuyu çalışanlar için yayımlandığı günden beri daima önemini korumuştur. Trabzon tarihi Fallmerayer'in bağımsız çalışmalarının temelini teşkil eder ve sonraki çalışmalarının çıkış noktasıdır. Müellifin Doğu seyahatlerinin bir ürünü olan *Doğu'dan Fragmanlar*'ında antik ve ortaçağ Trabzon tarihine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber *Fragmanlar*'da 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Trabzon'una dair gözlemlerine de yer vermiştir. Fallmerayer akademik çalışmalarına Trabzon tarihiyle başlamış ve yaşamı boyunca memleketi olarak gördüğü Trabzon üzerine yazmaktan geri durmamıştır.

⁵¹ Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Morgenländisches Kleeblatt: Bestehend aus persischen Hymnen arabischen Elegien, türkischen Eklogen*, Wien 1819, s. 94.

⁵² G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, New York: Barnes&Noble Publishers, 1873, s. 46, 1 nolu dipnot.

KAYNAKLAR

BRAMHALL, John T., "Trebizond, a lost empire", *Open Court*, XXX (1916), sa. 329-334.

EBERL, Hans Otto, *Jakob Ph. Fallmerayers Schriften in ihrer Bedeutung für die historische Erkenntnis des graeko-slavischen Kulturkreises*, R. Steinbach, Berlin 1930.

FALLMERAYER, Jakob Philipp, *Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Verlag von Anton Weber, München 1827.

_____, *Original-Fragmente, Chroniken, Inschriften und anderes Materiale zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt*, Abhandlungen der Historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. III, Abt. III, ve Bd. IV, Abt. I, München: 1843-1844.

_____, *Fragmente aus dem Orient: Erster Band und Zweiter Band*, J. G. Cotta'scher Verlag, Stuttgart, Tübingen 1845.

_____, *Byzanz und da Abendland: Ausgewählte Schriften*, (Ed. Emil Milka), W. Andermann, Wien 1943.

HASTABA, Elen, *Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861): Annäherungen an seine Biographie*, Innsbruck 2009.

HOHLWEG, Armin, "Jakob Philipp Fallmerayer und seine geistige Umwelt", *Jakob Philipp Fallmerayer: Wissenschaftler, Politiker, Schriftsteller*, (Ed. E. Thurner), Universitätsverlag, Innsbruck 1993, sa. 47-74.

JÜTHNER, Julius, *Hellenen und Barbaren: Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins*, Leipzig 1923.

Karpov, Sergey Pavloviç, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, çev. Enver Uzun, Kültür Bilimleri Akademisi yay., İstanbul 2016

KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK yay., Ankara 2013.

KERN, Patrizia, *Zwischen Erweiterung und Ideologisierung: Der Begriff "Europa" in der Antike und seine Rezeption im 20. Jahrhundert*, Hamburg 2014.

KOLLAUTZ, Arnulf, "Jakob Philip Fallmerayers Briefwechsel mit Karl Benedikt Hase und Oerstadt über die Geschichte des Kaisertums von Trapezunt, ein Beitrag zur Vorgeschichte der graeco-slavischen Frage", *Südost- Forschungen*, 18, 1959, sa. 281-350.

KRAG, Wilhelm, "Über Fallmerayers Ansbacher Nachlaß,, *Der Schlern, Monatszeitschrift für Südtiroler Landeskunde*, 9/10, (1921), sa.162-175.

LEEB, Thomas, *Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion (1835-1861)*, C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1996.

MITTERRUTZNER, Johannes Chrysostomus, *Fragmente aus dem Leben des Fragmentisten (Jakob Philipp Fallmerayer)*, Auf dem Umschlage, Brixen 1887.

MONFASANI, John, "The Pre- and Post-History of Cardinal Bessarion's 1469 *In Calumniatorem Platonis*", "Inter graecos latinissimus, inter latinos graecissimus", *Bessarion zwischen den Kulturen*, ed. C. Märtl v. dgr., Berlin, Boston 2013, sa. 347-366.

PURGSTALL, Joseph Hammer, *Morgenländisches Kleeblatt: Bestehend aus persischen Hymnen arabischen Elegien, türkischen Eklogen*, yaynevi yok, Wien 1819.

RETOWSKI, Otto, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt*, Synodal Buchdruckerei, Moskau 1910.

SCHREINER, Peter, "An den Anfängen einer Geschichtlichen Darstellung des Byzantinischen Reiches: mit unedierten Scripten Fallmerayers aus der Nachlass-Sammlung der bayerischen Staatsbibliothek im Anhang", *Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861): Der Gelehrte und seine Aktualität im 21. Jahrhundert*, Ed. C. Märtl ve P. Schreiner, München 2013, sa. 34-92.

SPECK, Paul, "Schlecht geordnete Gedanken zum Philhellenismus", *Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur 1780-1830*, Ed. Alfred Noe, Amsterdam, Atlanta 1994.

STEINMAIR, Klaus, *Jakob Philipp Fallmerayers "Historische Kunst", Geschichtswerke als literarische Kunstwerke*, (Basilmamış Doktora Tezi), Viyana 1976.

STRANGE, G. Le, *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*, Barnes&Noble Publishers, New York 1873.

ŞÜKÜROV, Rüstem, "Bizans Dünyasının Doğu Sınırları: Prospografik Bir Bakış Açısı", (Çev. Mahmut Kaya), *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, yay. Haz. İvan Pavli ve Badegül Can Emir, Kültür Bilimleri Akademisi, İstanbul 2016, sa. 227-264.

VASİLIEV, A. A., "The Empire of Trebizond in History and Literature", *Byzantion*, 15, (1941), sa. 316-377.

_____, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, Vol 11, No. 1 (1936), sa. 3-37.